

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

*Πού μας πάει αυτό
το αίμα;*

*Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας
στη νέα ελληνική λογοτεχνία*

ΠΟΥ ΜΑΣ ΠΑΕΙ ΑΥΤΟ ΤΟ ΑΙΜΑ;

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

*

- Η ζωή και το έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου*, Ε.Λ.Ι.Α., 1980
- Το περιοδικό Εστία (1876-1895) και το διήγημα*, Εκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα, 1982
- Ο Φώτης Φωτιάδης και το Αδερφότο της Εθνικής Γλώσσας*, Ε.Λ.Ι.Α., 1985 (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών)
- Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, *Διηγήματα*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, Οδυσσέας, 1987
- Ο πολιτικός Καρνωτάκης*, Εστία, 1995
- Αρχείο Δημήτρη Σαράτση, *Παιδεία και Κοινωνία*, τόμ. Α΄, Σχολή Μωραΐτη, 1995 (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών)
- Γεωργίου Δροσίνη Άπαντα, τόμ. Α΄-ΙΒ΄, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (ΣΩΒ), 1995 κ.ε.
- Ιχνηλασίες. Φιλολογικά μελετήματα*, 3η έκδ., Πατάκης, 2005 (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών)
- Η έρευνα και οι ερμηνευτικές της εκδοχές. Μελέτες για συγγραφείς και κείμενα*, 3η έκδ., Πατάκης, 2006
- Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Το τάμα της Ανθούλας*, φιλολογική επιμέλεια-πρόλογος-επιλεγόμενα, Λιβάνης, 2007
- Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, 9η έκδ., Πατάκης, 2008
- Ρώμος Φιλύρας, *Η ζωή μου εις το Δρομοκαϊτειον*, φιλολογική επιμέλεια-πρόλογος-επιλεγόμενα, 2η έκδ., Καστανιώτης, 2008
- Μανώλης Μαγκάκης, *Ποιήματα*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, Γαβριηλίδης, 2009
- Ναπολέων Λαπαθιώτης, *Η ζωή μου*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2η έκδ., Κέδρος, 2009
- Διά τον σύνδεσμον του απανταχού ελλητισμού*, ΣΩΒ, 2010
- Ο Émile Legrand και η Ελληνική Βιβλιογραφία*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2011

- Από τη λογοτεχνία στον κοινωνικό προβληματισμό, ποιήματα-μεταφράσεις-μελέτες και άρθρα του Γιάννη Μηλιάδη (1895-1975), Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2012
- Ανοίχτε τα παράθυρα στο φως. Προσεγγίσεις στο ποιητικό και στο κριτικό έργο του Γιώργου Μυλωνογιάννη, Γαβριηλίδης, 2014
- Ανδρέας Λασκαράτος, Δημοτικά τραγουδάκια εθνικά μαζεμένα από τους τραγουδιστάδες εις το Αηξούρι (Κεφαλληνία επαρχία Πάλης) τους 1842, εκδοτική επιμέλεια-εισαγωγικά κείμενα-σημειώσεις Γιάννης Παπακώστας και Παντελής Μπουκάλας, Άγρα, 2016
- Δημήτριος Βικέλας – Γεώργιος Δροσίνης, *Εναγώνιος διάλογος για τα Γράμματα και τον Πολιτισμό*, Σύλλογος «Οι Φίλοι του Μουσείου Δροσίνη», Κηφισιά, 2015

ΣΕΙΡΑ: ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ (από τις εκδόσεις Πατάκη)

- Γεώργιος Βιζυηνός, *Επιστολές*, εισαγωγή-σημειώσεις-σχόλια, 2004
- Μιχαήλ Μητσάκης, *Παρά τοις δούλοις. Τα Ιωάννινα*, 2η έκδ., εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2004
- Ελληνικά Διηγήματα*, Μετά των εικόνων των συγγραφέων, 3η έκδ., εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2004
- Μιχαήλ Μητσάκης, *Εις τον οίκον των τρελών*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2005
- Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, *Περιπέτεια μιας διδασκαλίσσης. Στο Μοναστήρι*, 2η έκδ., φιλολογική επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας, εισαγωγή Αλέξης Ζήρας, 2006
- Μιλτιάδης Μαλακάσης, *Ποιήματα*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2006
- Μιλτιάδης Μαλακάσης, *Πεζά*, τόμ. Α΄: *Κριτικά κείμενα*, 2007
- Μιλτιάδης Μαλακάσης, *Πεζά*, τόμ. Β΄: *Αφηγήματα – Αναμνήσεις – Συνεντεύξεις*, 2007
- Προς την αδελφήν Στρατιώτου. Γράμματα από το Μικρασιατικό Μέτωπο*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2008
- Πάυλος Νιρβάνας, *Το αγριολούλουδο*, εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια, 2008

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

*Πού μας πάει αυτό
το αίμα;*

*Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας
στη νέα ελληνική λογοτεχνία*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές Επιστήμες
Γιάννης Παπακώστας, *Πού μας πάει αυτό το αίμα;*
Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας στη νέα ελληνική λογοτεχνία
Υπεύθυνος εκδοτικού τμήματος: Κώστας Γιαννόπουλος
Διορθώσεις: Αρετή Μπουκάλα
Σελιδοποίηση: ΦΑΣΜΑ ΑΦΟΙ Καπένη Κ. & Α. Ο.Ε.
Φιλμ, μοντάζ: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης
Copyright © Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη) και
Γιάννης Παπακώστας, 2017
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2017
Κ.Ε.Τ. Β602 Κ.Ε.Π. 996/17 ISBN 978-960-16-7820-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΠΕΘΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στη Μάγδα, στον Μάριο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος</i>	45
<i>Εισαγωγή</i>	49

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ ΥΒΡΙΣ ΚΑΙ ΤΙΣΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ	
<i>Η Φόνισσα. Κοινωνικόν μυθιστόρημα</i>	33
ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ	
<i>Ο Βασίλης ο Αρβανίτης</i>	52

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ Η ΜΝΗΜΗ

ΣΤΡΑΤΗΣ ΔΟΥΚΑΣ	
<i>Ιστορία ενός αιχμαλώτου</i>	77

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΣΠΑΡΑΓΜΟ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ	
I. <i>Το αγρόμι</i>	115
II. <i>Οδύνη. Αυτοβιογραφικό χρονικό</i>	137

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ 154

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

- I. *Το τέλος της μικρής μας πόλης*
«Μαργαρίτα Περδικάρη» και άλλα διηγήματα 180
- II. *Ανυπεράσπιστοι*. 232
- III. *«Μικρό σχόλιο για την Ιφιγένεια εν Αυλίδι» . . . .* 242

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ

- I. *Η κάθοδος των εννιά . . . . .* 246
- II. *Ορθοκωστά . . . . .* 262

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ
ΓΙΑ ΛΟΓΟΥΣ ΤΙΜΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

Το βοτάνι της αγάπης – Ερωτικό πάθος και
εκδίκηση 287

ΑΡΓΥΡΗΣ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ

«Η Μαζώχτρα» 303

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ

- I. *«Πίστομα!»*. 315
- II. *«Ακόμα;»* 324
- III. *«Τίμιος κόσμος»* 328

ΜΙΤΙΑ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

«Το μπουρίνι». 332

ΠΟΥ ΜΑΣ ΠΑΕΙ ΑΥΤΟ ΤΟ ΑΙΜΑ;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ
ΒΕΝΤΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

ΙΩΑΝΝΑ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ

Κουστούμι στο χώμα 345

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΚΩΤΣΙΑΣ

Κώδικας τιμής 370

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΠΑΠΑΜΑΡΚΟΣ

Γκιακ. Διηγήματα 373

ΓΙΩΡΓΗΣ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

I. *Ιστορία* 380

II. *Ανωφελές διήγημα* 387

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα 398

Πηγές 411

Ευρετήριο ονομάτων 417

Σημείωση

- α) Η ένδειξη Α1 παραπέμπει στην πρώτη κατά περίπτωση έκδοση του οικείου έργου.
- β) Οι εντός παρενθέσεως αριθμοί παραπέμπουν στο υπό μελέτη έργο.
- γ) Όπου δεν σημειώνεται τόπος έκδοσης, νοείται η Αθήνα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο προλογικό αυτό σημείωμα καταρχήν προτάσσω δύο διευκρινίσεις:

Η πρώτη διευκρίνιση είναι ότι ο τίτλος του βιβλίου αποτελεί φράση από ημερολογιακή εγγραφή του Γιώργου Θεοτοκά (1η Φεβρουαρίου 1944, *Τετράδια Ημερολογίου*, 1939-1953), όπου συμπυκνώνεται ο σπαραγμός ενός λαού έως τη λήξη του αδελφοφάγου εμφύλιου σπαραγμού.

Η δεύτερη διευκρίνιση αφορά τη μικρή προϊστορία του. Έναυσμά του στάθηκε μια μελέτη μου με τον τίτλο «Αναπαραστάσεις αυτοδικίας στη νέα ελληνική λογοτεχνία. Η περίπτωση της Ιωάννας Καρυστιάνη στο μυθιστόρημα *Κουστόμι στο χώμα*». Η μελέτη είχε την έννοια της συμμετοχής μου στον αφιερωματικό τόμο που ετοιμαζόταν από μέλη της Νομικής Σχολής προς τιμήν του τότε πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών κυρίου Μιχάλη Σταθόπουλου. Είναι η μελέτη που, με μικρές προσθήκες, αναδημοσιεύεται και εδώ (σ. 345-369). Κυκλοφόρησε και σε ανάτυπα. Φαίνεται πως είχε προκαλέσει θετικές εντυπώσεις και φίλοι δεν έπαυαν να μου συνιστούν την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος. Το έβλεπαν, λέει, πρωτότυπο. Έκτοτε, διευρύνοντας τη θεματολογία, προχώρησα στη συγκέντρωση του ανάλογου υλικού, απ' όπου και προέκυψε ο παρών τόμος.

Όπως αναφέρεται αναλυτικότερα στην Εισαγωγή, στην παρούσα έκδοση περιλαμβάνονται μελέτες για μυθιστορήματα, νουβέλες και διηγήματα με βασική θεματολογία την αυτοδικία και τη βιαιότητα υπό την προϋπόθεση τη δημιουργική τους μετάπλαση, τη μυθοπλασία. Τα έργα, διηγήματα, νουβέλες ή μυθιστορήματα από τον χώρο της νέας ελληνικής λογοτεχνίας με ανάλογο περιεχόμενο είναι πολλά. Εκ των πραγμάτων έπρεπε να προβώ σε επιλογή. Επιλογή, η οποία θα κάλυπτε όσο το δυνατόν περισσότερες ενότητες του υπό μελέτη αντικειμένου.

Τα διερευνώμενα έργα συνοδεύονται και από αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα. Η ένταξή τους στο σώμα κάθε επιμέρους ενότητας, αλλού μικρότερα και αλλού εκτενέστερα, θεωρήθηκε σκόπιμη· εκτιμήθηκε ότι με τον τρόπο αυτό υποστηρίζεται λειτουργικότερα η προβληματική της εργασίας μου. Οι αναγνώστες άλλωστε δεν είναι υποχρεωμένοι να γνωρίζουν ολόκληρο τον αφηγηματικό λόγο, από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, δηλαδή, απ' όπου επιλέγονται σχετικά κείμενα, έως τις μέρες μας.

Η παράθεση των μελετών στο σώμα του έργου έγινε με βάση την κοινή, λίγο ως πολύ, θεματολογία τους. Θεματολογία, η οποία δεν αποκλείει και τη σύνδεση των κειμένων με την Ιστορία, με την εποχή και τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες, συνάρτηση των οποίων είναι και τα λογοτεχνικά ρεύματα, οι τάσεις και οι τεχνοτροπίες. Αυτή την έννοια έχει και η τοποθέτηση κοντά κοντά στο σώμα του έργου της δεύτερης και της τρίτης ενότητας με κεντρικό θέμα την ιστορικότητα· την περιπέτεια, δηλαδή, του τόπου κατά την περίοδο της Μικρασιατικής Κατα-

στροφής, της Κατοχής, της Αντίστασης κατά των δυνάμεων κατοχής και της επακόλουθης εμφύλιας διαμάχης.

Κατά την επεξεργασία του έργου καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε, όπου αυτό κρίθηκε σκόπιμο, να υπάρξει και συσχετισμός του νεοελληνικού αφηγηματικού λόγου με ανάλογα, παλαιότερα ή σύγχρονα, λογοτεχνικά έργα, πεζά και ποιητικά, και επίσης με την αρχαία γραμματεία. Πόσο άραγε διαφέρουν σπαραγμοί, όπως αυτοί απαντούν στον Πελοποννησιακό πόλεμο κατά την ιστορία του Θουκυδίδη, στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, στις τραγωδίες του Σοφοκλή και του Αισχύλου και βέβαια σε έργα νεότερων συγγραφέων, όπως αναφέρονται κατά τύπους.

Κλείνοντας το προλογικό αυτό σημείωμα, θέλω να ευχαριστήσω πολλούς για πολλά. Ευχαριστώ τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Σπάρτης για την αποστολή σε φωτοαναστατική ανατύπωση της πρώτης έκδοσης του έργου του Νικηφόρου Βρεττάκου *Το αγρίμι* (1945). Ευχαριστώ την Αγγέλα Καστρινάκη για την παραχώρηση της σπάνιας πρώτης έκδοσης (Βουκουρέστι, 1953) της συλλογής *Το τέλος της μικρής μας πόλης* του Δημήτρη Χατζή. Ο Λάμπρος Βαρελάς, κοντά σε πολλά άλλα, φρόντισε και για την αποστολή σε φωτοτυπία χειρόγραφων επιστολών διαφόρων λογίων προς τον Στρατή Δούκα για το έργο του *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*. Οι επιστολές αποτελούν μέρος του Αρχείου Δούκα, το οποίο απόκειται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ο Δημήτρης Κόκορης επίσης φρόντισε για την αποστολή σε φωτοαναστατική ανατύπωση της πρώτης έκδοσης (Αθήνα, 1929) της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου* του Στρατή Δούκα. Τους ευχαριστώ.

Μου δόθηκε έτσι η δυνατότητα να επιχειρήσω παράλληλη ανάγνωση των εκδόσεων αυτών με τις αμέσως επόμενες, για την κυκλοφορία των οποίων, όπως αναφέρεται κατά τόπους, μεσολάβησε χρονικό διάστημα δέκα, δεκαεφτά, ακόμη και είκοσι εννέα ετών, και το κυριότερο με σημαντικές διαφορές. Διαφορές, οι οποίες συνίστανται στην προσθήκη ή στην αφαίρεση λέξεων, προτάσεων ή και χωρίων ολόκληρων, που δεν είναι ανεξάρτητες από την αφηγηματική τεχνική και ειδικότερα από την ιδεολογική αποφόρτιση.

Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συνέτρεξαν το έργο μου (ανάγνωση αποσπασμάτων του βιβλίου, σύσταση ή αποστολή βιβλιογραφίας, βοήθεια στη χρήση του Η/Υ, πολύωρες συζητήσεις και ανταλλαγή απόψεων) και ευχαριστώ τους: Ν. Βαγενά, Λ. Βάσση, Γ. Βέη, Κ. Βρεττάκο, Δ. Γκιώνη, Γ. Κοντογιώργη, Γ. Μαρκόπουλο, Κ. Μπαλάσκα, Π. Μπουκάλα, Κ. Ναστούλη, Α. Παναρέτου, Κ.Γ. Παπαγεωργίου, Χρ. Χαραλαμπίκη.

Ευχαριστώ την Αρετή Μπουκάλα για την εξαιρετικά υπεύθυνη τυπογραφική επιμέλεια, και όχι μόνο. Την έκδοση του βιβλίου συντόνισε ο Κώστας Γιαννόπουλος. Ο Στέφανος Πατάκης, όπως πάντα, δέχτηκε την πρότασή μου για την έκδοση του έργου μου, δέκατου τέταρτου στη σειρά. Τον ευχαριστώ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος αυτοδικία, όπως έχει εγγραφεί στη λαϊκή συνείδηση, απαντά με τη φράση «παίρνω το δίκιο στα χέρια μου». Έχει την έννοια της ανταπόδοσης αδικήματος από το ίδιο το άτομο σε κάποιο άλλο, από το οποίο εκτιμά ότι αδικήθηκε αναίτια, παρακάμπτοντας έτσι τη νόμιμη δικαστική οδό, δηλαδή την καταγγελία και την προσφυγή στη δικαιοσύνη. Διευκρινίζεται ότι στην παρούσα μελέτη δεν με απασχόλησαν δημοσιογραφικά δημοσιεύματα ή σχετικά ρεπορτάζ ούτε επίσης και, λόγω αναρμοδιότητας, θέματα δικονομικά ή παρεμφερείς όροι της νομικής επιστήμης και ειδικότερα του ποινικού κώδικα και συλλήβδην της εγκληματολογίας. Παρ' όλα αυτά στην πορεία της έρευνάς μου εντόπισα εξαιρετικά ενδιαφέρουσες μελέτες νομικού περιεχομένου, με επίκεντρο αρχαίους και νεοέλληνες ή και ξένους συγγραφείς, όπου αναφέρομαι κατά τόπους. Είναι αξιοπρόσεκτο και το φαινόμενο ότι η νομική επιστήμη σε αμφιθέατρα ή σε σχετικά σεμινάρια συνδέεται και με τη λογοτεχνία, ενώ δεν είναι σπάνιο και το φαινόμενο της εκπόνησης νομικών μελετών με βάση συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα.

Η έρευνά μου επικεντρώνεται σε αυστηρώς φιλολο-

γικό, λογοτεχνικό πλαίσιο και τη βάση της την αποτελούν τα έγκυρα λογοτεχνικά έργα, μυθιστορήματα, νουβέλες και διηγήματα, η υπόθεση των οποίων έχει ως κεντρικό θέμα την αυτοδικία και κατ' επέκταση το έγκλημα, τη βιαιότητα, τα κίνητρα των οποίων είναι πολλά και ενίοτε απροσδιόριστα.

Αυτοδικία, όπως ορίζεται από τον ποινικό κώδικα, είναι «η αυτογνωμόνως επιχειρούμενη υπό τινος ικανοποιήσις αυτού διά προσβολήν, ην πράγματι υπέστη ή ενόμισεν ότι υπέστη» ή ακόμη όταν κάποιος «δι' ιδίας αμέσου ενεργείας και ουχί διά της νομίμου οδού επιχειρεί να λάβη το πραγματικόν ή νομιζόμενον δίκαιόν του ή να τύχη ικανοποιήσεως διά γενομένην προς αυτόν προσβολήν».

Καταρχήν δεν είναι σαφές το ακριβές περιεχόμενο του όρου προσβολή. Μέσα στη γενικότητά του μπορεί να συναρτάται ευθέως με την ηθική προσβολή της υπόστασης του ατόμου, της προσωπικότητάς του εν γένει και της ευαισθησίας του· οι μορφές άλλωστε υπό τις οποίες εκδηλώνεται είναι τόσο πολλές και δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν. Εξαρτάται από τα κίνητρα. Θα μπορούσε να προέλθει από μια άκομψη χειρονομία, από έναν μορφασμό ή και από μια όντως κατάφωρη βίαιη ενέργεια, ή ακόμη και από εσφαλμένη εκτίμηση του θιγομένου που μπορεί να οδηγήσει και στο έγκλημα ακόμη.

Βιαιότητες έχουμε επίσης για λόγους προσβολής της οικογενειακής τιμής και απιστίας ή ερωτικού πάθους. Μπορεί επίσης να οφείλονται σε λόγους οικονομικού συμφέροντος, όπως κτηματικές διαφορές, αθέμιτη οικονομική συναλλαγή, οικονομική ασυνέπεια ή ακόμη σε λό-

γους εκδίκησης, εντασσόμενης στη βασική θεματολογία της βεντέτας. Ειδικότερη κατηγορία αποτελεί το φαινόμενο της βιαιότητας σε ανώμαλες πολιτικές καταστάσεις με κορύφωση την επίδειξη ισχύος και την αλόγιστη βία ή σε εμφύλιους σπαραγμούς, όπου οι αντιτιθέμενοι διεκδικούν το δίκιο για τον εαυτό τους. Είναι οι περιπτώσεις στις οποίες κυριαρχούν το μίσος και η εκδίκηση, με επακόλουθο την αγριότητα, τη βία την αδελφοφάγο.

Τίποτε δεν αποκλείει ένα λογοτεχνικό έργο να είναι και αποτέλεσμα επινόησης: δημιουργικής, δηλαδή, μετάπλασης και ενός μη πραγματικού γεγονότος ή ακόμη να έχει προκληθεί από ένα απλό, τυχαίο περιστατικό, και στη συνέχεια να λάβει ποικίλες διαστάσεις. Κριτήριο, δηλαδή, δεν είναι η αξιολόγηση ενός γεγονότος καθ' εαυτό με πραγματικά δεδομένα, επειδή η υπόθεσή του, λόγω του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται ή λόγω του ιδιάζοντος περιεχομένου, ειδεχθούς ή μη, ενδεχομένως απασχόλησε γενικότερα την κοινή γνώμη και προκάλεσε θόρυβο. Προέχει, όπως σημείωσα, η μυθοπλασία, ο τρόπος, δηλαδή, με τον οποίο ένα περιστατικό ή μια ιστορία αναπλάθεται και καταλήγει σε αισθητικό αποτέλεσμα.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, με βάση το κριτήριο αυτό, ύστερα από μελέτη συναφών πεζών έργων και ιδίως μυθιστορημάτων από τον χώρο της νέας ελληνικής λογοτεχνίας, που κυκλοφόρησαν από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα έως τα πρόσφατα χρόνια, προχώρησα στην επιλογή κειμένων με κριτήριο την ποιότητα και τη θεματολογία της αυτοδικίας και της βίας γενικότερα. Με

τον τρόπο αυτό συστήθηκαν και οι ομόλογες ενότητες, στις οποίες και εντάχθηκαν τα επιλεγέντα αντιπροσωπευτικά κατά περίπτωση έργα. Έργα, όπου τα ζητούμενα εμφανίζονται ευκαιριακά, δεν με απασχόλησαν, όπως δεν με απασχόλησαν και όσα ως βασικό κριτήριο έχουν τον εξόφθαλμο διδακτισμό. Η τέχνη, όταν ενέχει το στοιχείο της γνησιότητας, διδάσκει αφ' εαυτής.

Σε μερικά από τα υπό πραγμάτευση έργα η δράση του ήρωα ή των ηρώων παρακολουθείται άλλοτε αναλυτικά και άλλοτε υπαινικτικά. Οι βιαιότητες καθ' εαυτές δεν περιγράφονται πάντοτε με την ωμότητά τους από τους συγγραφείς. Συνήθως υπερτερούν τα περί αυτήν και αφήνονται περιθώρια για την κρίση του αναγνώστη. Και όταν ακόμη οι συγγραφείς προσπαθούν να δικαιολογήσουν μια πράξη, η πρόθεσή τους δεν είναι πάντοτε εμφανής. Τούτο γίνεται με την αναζήτηση ψυχολογικών, κοινωνιολογικών ή ηθικών κινήτρων. Σαφέστατα αρνητική είναι η στάση τους σε περιπτώσεις κατάφωρης βίας, όταν πρόκειται για παιδιά και γυναίκες, σε περιπτώσεις φυλετικών διακρίσεων, καταπάτησης κτηματικής περιουσίας ατόμων που δεν μπορούν να υπερασπιστούν το δίκιο τους, αποπλάνησης ανηλίκων και επίσης, όπως ήδη αναφέρθηκε, βιαιοτήτων και βασανιστηρίων σε ανώμαλες πολιτικές καταστάσεις ή εσωτερικές συγκρούσεις. Δεν είναι λίγα και τα έργα με επίκεντρο πολέμους μεταξύ κρατών.

Η αυτοδικία στη λογοτεχνία συνήθως δεν αντιμετωπίζεται με κριτήρια ηθικά· τούτο όμως δεν σημαίνει ότι

κινείται και πέραν του κοινωνικώς αποδεκτού. Στην παραβατική πράξη προβαίνουν τα άτομα είτε γιατί ο υπερτροφικός εγωισμός τους τα ωθεί είτε γιατί, πέραν της αλαζονείας, η εριστική διάθεση δεν αφήνει περιθώρια ψύχραιμης αντιμετώπισης των περιστατικών. Αναγνωρίζουν στον εαυτό τους τον αρμοδιότερο να αποκαταστήσει μια αδικία, γιατί θεωρούν ότι ο νόμος δεν ικανοποιεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα και είναι προκλητικά επιεικής και ακόμη γιατί εκτιμούν ότι ο ένοχος ενδέχεται να διαφύγει την τιμωρία.

Ως αντικείμενο η βιαιοπραγία παρουσιάζει πάντα κάποια ιδιαιτερότητα είτε στην εκτίμησή της είτε στην αναζήτηση των αιτιών της. Ευκρινέστερα είναι τα αίτια σε περιπτώσεις εγκλημάτων για λόγους τιμής ή οικογενειακής προσβολής και κυρίως όταν σκληρές φιλονικίας πραγματοποιούνται ενώπιον κοινού με εκατέρωθεν χρήση υποτιμητικών για το άτομο φράσεων ή ακόμη σε διαφορές που έχουν πάρει τη μορφή βεντέτας.

*
**

Το θέμα της βίας ως κοινωνικό φαινόμενο και η αναζήτηση τρόπου καταστολής της μας πάει πίσω στον χρόνο. Εμφανέστερα το φαινόμενο αυτό το βλέπουμε στην τραγωδία του Αισχύλου *Ευμενίδες*. Εκεί τονίζεται η ανάγκη κάθε εκτροπή, κάθε αδίκημα, κάθε παράβαση, να κρίνεται από ένα κεντρικό θεσμικό όργανο για να σταματήσει το φαινόμενο της αυτοδικίας κατά το οποίο ο κάθε αδικούμενος «παίρνει το αίμα πίσω», τιμωρώ-

ντας ο ίδιος τον ένοχο, όπως στην περίπτωση του φόνου του Αγαμέμνονα από την Κλυταιμνήστρα καθώς επίσης της Κλυταιμνήστρας και του Αιγίσθου από τον Ορέστη.

Η αναφορά στην περίπτωση των *Ευμενίδων* δεν έγινε τυχαία. Ο Ορέστης, για παράδειγμα, με την υποστήριξη του Απόλλωνα, του οποίου είχε ζητήσει τη βοήθεια για να απαλλαγεί από τις Ερινύες, θα αποφύγει την «τυφλή» βία και θα υποστεί την ποινή που θα του επιβάλει μόνο το θεσμοθετημένο νομικό σώμα, ο Άρειος Πάγος, δηλαδή, ο οποίος είχε συσταθεί με την παρέμβαση της Αθηνάς. Η διαδικασία μάλιστα της κρίσεως και απονομής δικαιοσύνης στο εν λόγω έργο του Αισχύλου, για λόγους διαφάνειας, πραγματοποιείται δημοσίως και στη συγκεκριμένη περίπτωση επί σκηνής, όπου ο Άρειος Πάγος συνεδριάζει μπροστά στο κοινό, τηρώντας τις «δικονομικές διατάξεις» της εποχής. Υπάρχει κατηγορος, όπως και υπεράσπιση του κατηγορουμένου. Το αποτέλεσμα ήταν αυτή η δίκαιη κρίση να λειτουργήσει ευνοϊκά για την Αθήνα· η απονομή δικαιοσύνης δημοσίως συνέτεινε στον κατευνασμό των παθών και στην τήρηση της ευνομίας, συντελεστές ευφορίας και ανάπτυξης της πόλης, εξού και η ονομασία της τραγωδίας *Ευμενίδες*. Έχουμε έτσι «τη μετάβαση από την αυτοδικία στη δίκη, από το ήθος της οικογένειας στη θεσμική διαμόρφωση της δικαιοσύνης ως της κρατικά δομημένης κοινωνίας».¹

---

1. Φ.Κ. Σπυρόπουλος, «Η μετάβαση από την αυτοδικία στη δίκη», *Η Καθημερινή* (9 Ιουλίου 2017). Πρόκειται για παρουσία-

Ανάλογα περιστατικά αυτοδικίας απαντούν και στο δημοτικό τραγούδι και μάλιστα με τρόπο λιτό. Στην κατηγορία των τραγουδιών αυτών συμπυκνώνονται όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας και επίσης ο τρόπος αντανάκλασής τους στη συνείδηση του λαϊκού αισθήματος, η οποία έγκειται στην ικανοποίηση για την αποκατάσταση του κοινού περί δικαίου αισθήματος.²

Μόνο που αυτό δεν αποτυπώνεται με σκηνές ή στίχους ωμότητας, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην αρχαία τραγωδία, όπου φόνοι και βίαιες πράξεις αναφέρονται απλώς ή υπονοούνται. Στο ήθος και στην ψυχική ευγένεια του λαϊκού ανθρώπου δεν προσιδιάζει η αναπαράσταση βιαιοτήτων. Κάτι διαφορετικό είναι η

ση της μελέτης του Κ.Α. Πισπιρίγκου με τον τίτλο *Αντιλήψεις αρχαίων Ελλήνων για τη δικαιοσύνη*, Σάκκουλας, 2017. Αναφερόμενος ο συγγραφέας του εν λόγω έργου στη δίκη του Ορέστη (σ. 18), τη χαρακτηρίζει ως «πρότυπο για τη μετέπειτα Ιστορία της Ανθρωπότητας».

Η έρευνα επίσης του Καθηγητή-Ακαδημαϊκού Απόστολου Γεωργιάδη με τον τίτλο «Δίκαιο και λογοτεχνία. Το ιδιωτικό δίκαιο στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη» δεν υποδηλώνει μόνο διεισδυτικότητα από την πλευρά του στο λογοτεχνικό έργο ενός από τους κορυφαίους συγγραφείς μας, αλλά και την πολυδιάστατη υπόσταση του έργου του Σκιαθίτη λογοτέχνη: Απόστολος Γ. Γεωργιάδης, *Αναζητώντας το δίκαιο. Μελέτες και άρθρα*, Π.Ν. Σάκκουλας, 2017, σ. 247-268. Υπόσταση που ερευνάται επίσης από τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη κι ακόμη από την Καθηγήτρια Μαρία Αρχιμανδρίτου. Περισσότερα πιο κάτω.

2. Γιώργος Κοντογιώργης, *Η ελλαδική ιδεολογία. Πολιτικοκοινωνική μελέτη του δημοτικού τραγουδιού*, Λιβάνης, 1999, σ. 11-12.

αναφορά στην πάλη του Διγενή με τον Χάρο ή η απεικόνιση του Αϊ-Γιώργη, καβαλάρη, με το ακόντιό του να εξοντώνει το κακό. Το προτέρημα των δημοτικών τραγουδιών είναι ότι «συνιστούν γεγονότα σώματος και ψυχής [...]. Είναι τριαδικά, τρισυπόστατα: Λόγος, Μέλος, Χορός». ³ Ένα «καθαρό και ανεπηρέαστο αντιφέγισμα». ⁴

Στον παρόντα τόμο ειδικότερες περιπτώσεις, λόγω περιεχομένου, αποτελούν οι φλέγουσες ενότητες με τους γενικούς τίτλους «Η Μνήμη» και «Από την Κατοχή στην Αντίσταση και στον εμφύλιο σπαραγμό». Φλέγουσες, γιατί εδώ η λογοτεχνία συνυφίνεται με ζέοντα ιστορικά γεγονότα, των οποίων ο τρόπος δημιουργικής μετάπλασης παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, πολύ περισσότερο δε γιατί εμπλέκονται και θέματα ιδεολογικά. Για τούτο και, προκειμένου να φωτιστούν μερικές αθέατες πλευρές όχι με την έννοια της ιστορικής τεκμηρίωσης αλλά για να ζωντανέψουν περισσότερο σκηνές λογοτεχνικών έργων, σε μερικά σημεία έγινε χρήση και παράλληλων χωρίων από συναφή έργα της νέας ή της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας και του δημοτικού τραγουδιού κι ακόμη παρατέθηκαν μαρτυρίες από ευανάγνωστα και νηφάλια σύγχρονα αυτοβιογραφικά Χρονικά.

---

3. Παντελής Μπουκάλας, Εισαγωγή, στου ιδίου, *Όταν το ρήμα γίνεται όνομα*, τόμ. 1, Άγρα, 2016, σ. 15, 103, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

4. Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, Ερμής, 1982, σ. 5.

Η σχέση Λογοτεχνίας και Ιστορίας την τελευταία περίοδο έχει απασχολήσει έντονα τους μελετητές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ως θέμα τίθεται για πρώτη φορά. Ως αντικείμενο ανατρέχει αιώνες πίσω, στον Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης ήδη στην *Ποιητική* του, συγκρίνοντας την Ποίηση με την Ιστορία, καθορίζει τις μεταξύ τους διαφορές ως εξής:

Φανερόν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ὅτι οὐ τὸ τὰ γενόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἶκος ἢ τὸ ἀναγκαῖον. ὁ γὰρ ἱστορικὸς καὶ ὁ ποιητὴς οὐ τῶ ἢ ἔμμετρα λέγειν ἢ ἄμετρα διαφέρουσιν (εἴη γὰρ ἂν τὰ Ἡροδότου εἰς μέτρα τεθῆναι καὶ οὐδὲν ἦττον ἂν εἴη ἱστορία τις μετὰ μέτρον ἢ ἄνευ μέτρων)· ἀλλὰ τούτῳ διαφέρει, τῶ τὸν μὲν γενόμενα λέγειν, τὸν δὲ οἷα ἂν γένοιτο. διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει. ἔστιν δὲ καθόλου μὲν, τῶ ποίῳ τὰ ποῖα ἅττα συμβαίνει λέγειν ἢ πράττειν κατὰ τὸ εἶκος ἢ τὸ ἀναγκαῖον, οὗ στοχάζεται ἢ ποίησις ὀνόματα ἐπιτιθεμένη· τὸ δὲ καθ' ἕκαστον, τί Ἀλκιβιάδης ἔπραξεν ἢ τί ἔπαθεν.

Από όσα έχουν λεχθεί προκύπτει επίσης σαφώς ότι έργο του ποιητή δεν είναι να παρουσιάζει τα πραγματικά γεγονότα, αλλά αυτά που θα μπορούσαν να συμβούν, δηλαδή τα δυνατά σύμφωνα με τους κανόνες της πιθανοφάνειας ή της αναγκαιότητας. Ο ιστορικός και ο ποιητής δεν διαφοροποιούνται κατά το ότι γράφουν

έμμετρα ή χωρίς μέτρο (το έργο του Ηροδότου θα μπορούσε να στιχουργηθεί, αλλά και με μέτρο δεν θα ήταν λιγότερο ιστορία από ό,τι χωρίς το μέτρο): η διαφορά τους είναι η εξής: ο ένας παρουσιάζει αυτά που έγιναν, ο άλλος αυτά που θα μπορούσαν να γίνουν. Συνεπώς η ποίηση είναι και φιλοσοφικότερη και σπουδαιότερη από την ιστοριογραφία. Γιατί η ποίηση έχει ως θέμα της πιο πολύ τα καθόλου, ενώ η ιστοριογραφία τα καθ' έκαστον. Το καθόλου έγκειται στο ότι σ' έναν τύπο ανθρώπου προσιδιάζει να λέει ή να πράττει σύμφωνα με την πιθανοφάνεια και την αναγκαιότητα κάποιου είδους πράγματα. Σε αυτό ακριβώς αποβλέπει η ποίηση, έστω και αν δίνει κύρια ονόματα στα πρόσωπα. Το καθ' έκαστον έγκειται, για παράδειγμα, στο τι έκανε ή τι έπαθε ο Αλκιβιάδης.

(μτφρ. Σταύρος Τσιτσιρίδης)

Είναι ενδεικτικό ότι αρκετοί μελετητές ως προς το θέμα της σχέσης λογοτεχνίας και ιστορίας καταλήγουν στην άποψη ότι οι πεζογράφοι, τα έργα των οποίων αναφέρονται σε ιστορικά θέματα είτε αυτά προκύπτουν από προσωπική εμπειρία είτε από ιστορικές πηγές, ζωντανεύουν εναργέστερα τα δρώμενα, με το σκεπτικό ότι «συμμετέχουν στη δημόσια αναπαράσταση της ιστορίας ή και στην κοινωνική παραγωγή της μνήμης»,⁵ ενώ παράλληλα η λογοτεχνία καλύπτει κενά, με την έννοια

---

5. Βενετία Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και Ιστορία, ιστότοπος Πύλη*, σ. 4 κ.ε.

ότι οι ιστορικοί γράφουν Ιστορία, ενώ οι λογοτέχνες ιστορίες, δίνοντας στα ιστορούμενα ευρύτερες διαστάσεις. Περιπτώσεις όπως οι *Ελεύθεροι Πολιορκημένοι* του Σολωμού, οι *Ωδές του Κάλβου*, το *Μυθιστόρημα* του Σεφέρη, το *Άξιον Εστί* του Ελύτη, ο *Επιτάφιος* και η *Γκραγκάντα* του Ρίτσου, *Το πλατύ ποτάμι* του Μπεράτη, *Το μνήμα της γρηάς* του Βλάχου, *Το κιβώτιο* του Αλεξάνδρου, ο *Λοιμός* του Φραγκιά αποτελούν κραυγαλέες περιπτώσεις ανάπλασης ιστορικών γεγονότων ή καταστάσεων, από την ανάγνωση των οποίων εκ των πραγμάτων μεταξύ λογοτεχνίας και Ιστορίας προκύπτει μια «πολυπλόκαμη» σχέση, ώστε το ένα στοιχείο να αντανακλάται στο άλλο.⁶

Αυτοδικίες και βιαιότητες, λοιπόν, στη νεοελληνική πεζογραφία, στον ατομικό κόσμο των πρωταγωνιστών ή στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της νεότερης Ελλάδας, παρελαύνουν στις σελίδες που ακολουθούν. Πεζογραφι-

---

6. Η βιβλιογραφία για το ευρύ αυτό θέμα είναι μεγάλη. Ενδεικτικώς βλ. Μιχαήλ Μπαχτίν, *Έπος και μυθιστόρημα*, πρόλ.-μτφρ. Γιάννης Κιουρτσάκης, Πόλις, 2005· Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, 2007· Δημήτρης Κόκορης, *Ιστορία και λογοτεχνία*, Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη, 2005. Ενδεικτική είναι η άποψη και του Γιώργη Γιατρομανωλάκη, ο οποίος, ως συγγραφέας ιστορικών μυθιστορημάτων μεταξύ των οποίων και το *Ιστορία*, σημειώνει ότι «τα μυθιστορήματα, “ιστορικά” και μη, αποτελούν άλλοθι για να ειπωθεί κάτι άλλο που υπερβαίνει τις όποιες χρονολογήσεις»: «Η διαχείριση του κενού», *Ελευθεροτυπία*, «Βιβλιοθήκη» (29 Απριλίου 2010).

κά κείμενα, με θέση περίοπτη στον κανόνα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και κείμενα της εντελώς πρόσφατης παραγωγής που διεκδικούν με αξιώσεις αντίστοιχη θέση. Και παράλληλα, συγκριτικά ανοίγματα σε περιπτώσεις αυτοδικίας και βίας κλασικών έργων της ελληνικής γραμματείας και επίσης χρήση ιστορικών μαρτυριών άγνωστων ή ελάχιστα γνωστών.

